

*Новосьолова В. І.,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна*

РЕАЛІЗАЦІЯ МЕТОДУ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В ШКІЛЬНОМУ ПІДРУЧНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Метод спостереження над мовою – це один із методів навчання, у якому закладені великі можливості учнів для активної аналітичної роботи на уроці, без яких неможливе ефективне навчання мови. Цінність методу полягає в тому, що школярі пізнають сутність мовних процесів, фактів, осмислюють зв'язок між ними, формують і розвивають самостійні пошукові навички, здатність аналізувати та знаходити відповіді. Саме метод спостережень дає змогу здобувачам освіти «встановити споріднені явища і використати вже сформовані уміння і навички для засвоєння нових знань». [1, с. 69]

На важливості застосування методу спостереження над мовою акцентували увагу в методичних лінгводидактичних працях українські й зарубіжні науковці (З. Бакум, М. Барахтян, О. Біляєв, С. Караман, О. Караман, О. Кучерук, О. Пешковський, Л. Рожило, О. Текучов, О. Шпортенко та інші вчені) [1], [2], [3].

Учений-методист О. Біляєв у своїй методичній концепції висловив думку, що метод спостереження є «одним із дієвих засобів активного здобування знань», завдяки якому розширюється простір для активних розумових дій учнів, усувається одноманітність у роботі вчителя» [2, с. 84].

Метод спостереження над мовою всебічно обґрунтувала учена-методист В. Теклюк, яка в своїй науковій розвідці зазначала, що до нього вдаються на уроках різних типів, а також у зв'язку з іншими методами навчання, коли учням пропонують у результаті аналізу виділених явищ і фактів самостійно зробити певні висновки, сформулювати визначення, правила [4].

Уроки із застосуванням методу спостереження над мовою потребують від учителя-словесника ретельного розроблення змісту роботи, структури, технології проведення, адже під час нього учні мають зрозуміти, що робити, з якою метою, у якій послідовності, у який спосіб фіксувати результати спостереження. Такий формат використання методу сприятиме зміцненню в школярів мотивів учіння, пожвавить інтерес до процесу вивчення мовних явищ, дасть змогу здобувачам освіти позбутися враження, що їм нав'язують мовні відомості, правила.

На прикладі підручників української мови 10-11 класів для ЗЗСО [5, 6] простежимо, яким чином їхнє змістове наповнення забезпечує реалізацію методу спостереження над мовою і мовними фактами на уроках української мови.

Використовуючи метод спостережень, автори підручників мали на меті донести до усвідомлення учнями певну суму знань про мову, не пропонуючи їм готових відомостей, а даючи в певному порядку теоретичний матеріал і керуючи непомітно для школярів процесом осмислення цих відомостей. Наприклад, перед вивченням теоретичного матеріалу теми «Позначення м'якості приголосних» учні міркують над проблемними запитаннями (*Чому слова бюро і б'ють, свято і черв'як пишемо по-різному і чи були життєві ситуації, коли виникали сумніви у написанні слів з такою орфограмою?*). Згодом виразно читають запропонований вірш, спостерігаючи над яким, називають небуквені орфограми, пояснюють написання вжитих у тексті слів з апострофом, пишуть коментар із одного речення до наведеного вірша. Потім повторюють за наведеною у підручнику таблицею правила написання апострофа та добирають власні приклади до правил і готують запитання для самоперевірки. Наступна вправа містить завдання, у якому запропоновано здійснити спостереження над реченнями й пояснити орфограми у виділених словах, що подані у транскрипції, й записати їх відповідно до правил орфографічної норми.

Метод спостереження над мовою можна застосовувати для дослідження широкого кола мовних явищ, оскільки він дає змогу змінювати «поле охоплення» досліджуваного об'єкта, висувати й перевіряти гіпотези. Для прикладу наведемо таке завдання: *«Прочитайте словникові статті. Висловіть припущення щодо того, із яких словників вони виписані. У разі потреби звірте відповіді з матеріалом додатку 6 наприкінці підручника».*

Спостереження над мовою може вестися й після вивчення теоретичного матеріалу. У такому випадку цей метод використовують для розширення кола фактів, що ілюструють і підтверджують вивчене мовне явище. З цією метою в підручнику запропоновано завдання на кшталт: *«Об'єднайтеся в три групи. Пригадайте, що вам відомо про орфографію. За потреби зверніться до Українського правопису. Проведіть конкурс на краще запитання: доберіть і запишіть якомога більше запитань для учасників іншої групи, щоб виявити, що й наскільки добре кожен із вас засвоїв із цього розділу».* У зазначеному вище контексті доцільно активно використовувати різноманітні відео за вказаними у підручнику покликаннями, після перегляду яких запропоновано дослідити, наприклад, мовні засоби образності чи емоційності, найбільш уживані мовні конструкції, мовні огріхи.

На нашу думку, виконання завдань для реалізації методу спостережень над мовними явищами і фактами дають змогу наблизити освітній процес до вирішення життєвих потреб, наприклад, у такому завданні вправи як: *«Прочитайте текст. Перекажіть його своїми*

словами, як ви його зрозуміли і сприйняли. Дослідіть, чи дотримано автором лексичних норм, чи стилістично мотивованою є тавтологія в тексті? Свою думку доведіть. Продовжіть речення: «Коли..., я почуваюся щасливою (-им)».

Учитель-словесник має допомогти учневі виробити навички здобувати знання під час самостійних спостережень, навчитися загострювати увагу на певному мовному понятті й розвивати вміння аналізувати певне явище чи мовний факт, робити висновки, формулювати визначення і правила.

Отже, використання методу спостережень дає змогу здобувачам освіти осмислювати, сприймати й усвідомлювати мовні явища й факти, наблизити освітній процес до потреб життя, самостійного вирішення учнями повсякденних життєвих ситуацій. Саме такі завдання, на нашу думку, реалізовані в означених підручниках української мови для 10-11 класів [6, 7]. Проблема використання методу спостереження на уроках української мови потребує подальшого дослідження, глибшого психологічного осмислення, збагачення досвідом практичного використання.

Ключові слова: метод спостереження, шкільний підручник української мови.

Література:

1. Методика викладання української мови в середній школі : навчальний посібник для студентів педагогічних інститутів / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик; за ред. І. С. Олійника. 2-е вид., переробл. і допов. Київ : Вища школа. 1989. 439 с.
2. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. Київ : Генеза. 2005. 180 с.
3. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2011. 420 с.
4. Теклюк В. Я. Наблюдение над языком в системе методов обучения украинскому языку в V-VII классах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02; НИИ педагогики Украины. Киев. 1991. 146 с.
5. Голуб Н. Б., Новосьолова В. І. Українська мова. Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти, Київ : Педагогічна думка. 2018. 200 с.
6. Голуб Н. Б., Горошкіна О. М., Новосьолова В. І. Українська мова (рівень стандарту) підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти, Київ: Педагогічна думка. 2019. 232 с.